

Марина ФІЛАТОВА

АНГЛІЙСЬКА САТИРИЧНА ГРАФІКА КІН. XVIII — ПОЧ. XIX ст. В КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Англійська сатирична графіка кін. XVIII — поч. XIX ст. — яскраве явище європейського мистецтва періоду гострих суспільних колізій, соціальних битв та воєнних конфліктів. Творчість англійських карикатуристів цього періоду багато в чому характеризує як особливості розвитку англійського образотворчого мистецтва, так і його своєрідність. У статті вперше досліджено колекцію англійської сатиричної графіки кін. XVIII — поч. XIX ст. з фондів Харківського художнього музею. Визначаються індивідуальні особливості творчого почерку відомих англійських карикатуристів, а також актуальність їхнього мистецтва в умовах сьогоденної української дійсності.

Ключові слова: англійське мистецтво, політична карикатура, сатирична графіка, гротеск.

© М. ФІЛАТОВА, 2015

Карикатура — специфічна галузь англійського мистецтва кін. XVIII — поч. XIX століття. Ще ніколи раніше Англія не досягала такого самостійного значення в мистецькому середовищі, як у цей період воєнних конфліктів і революційних потрясінь. Можна сказати, що саме тоді визначилась висока естетична цінність англійської карикатури. Свою роль відіграла і постійна потреба англійців висміювати та проповідувати, поєднуючи гумор з моральним повчанням, притаманне англійцям прагнення до боротьби проти будь-яких утисків особистої свободи.

Втім, для бурхливого розвитку англійської карикатури саме на межі XVIII та XIX ст. склалися ще й специфічні як економічні, так і політичні передумови. Промисловий переворот стався в Англії раніше, ніж в інших країнах. Тому вже з середини XVIII ст. інтереси торгового капіталу починають розходитися з політикою олігархів-землевласників, що, в свою чергу, сприяло поширенню політичного радикалізму у країні. Також вплинув цілий ряд важливих політичних подій: французька революція, наполеонівські війни. На цей період політичної й економічної могутності країни, загострення соціальних суперечностей між буржуазією і робітниками припадає початок романтичного руху в Англії і розквіт англійської карикатури. У цей час були створені тисячі карикатур, більшість з яких зберігається у Британському музеї [1, с. 42].

Спираючись на елементи сатири у творчій спадщині Уільяма Хогарта (1697—1764), англійські графіки кін. XVIII — поч. XIX ст. перетворили карикатуру на самостійну суспільно значущу гілку мистецтва. За словами О.С. Пушкіна «Англія є батьківщина карикатури та пародії. Усяка цікава пригода подає привід до сатиричної картинки...» [8, с. 118]. Це висловлювання класика російської літератури відноситься до Англії Георгіанської епохи, тобто часу правління британських монархів Георга III та Георга IV (1760—1830). Цей період називають «золотим століттям» англійської карикатури. Якщо в першій половині XVIII ст. можна назвати лише одного великого майстра, який більшу частину творчості присвятив сатири — Уільяма Хогарта, то у другій половині століття висунулася вже ціла плеяда талановитих карикатуристів на чолі з Джеймсом Гілреєм, Томасом Роуландсоном та Ісааком Крукшенком. Дослідники, як правило, сходяться на думці, що межа XVIII—XIX ст. стала часом високого розквіту англійської політичної сатири, хронологічні межі

Іл. 1. Джеймс Гілрей. Фельдмаршал граф Суворов-Римніський, 1799. Харківський художній музей (далі — ХХМ)

Іл. 2. Джеймс Гілрей. Великодушний союзник, 1799. ХХМ

якої можливо визначити досить чітко. Знаковим явищем сприймається навіть заміна терміна, що позначав сатиричні аркуші. До 1750 р. їх називали ієрогліфами (hieroglyphics), що свідчило про символічність зображень, а з 1830 р. стали вживати інше слово — cartoon (комічний малюнок). Після 1830 р. карикатура втратила колишню гостроту та різкість і

перетворилася на вид журнальної графіки, використовувалась головним чином для розваги.

У колекції західноєвропейських гравюр, що належать Харківському художньому музею, англійська політична карикатура представлена 115-ма творами. Найбільш рання робота датована 1782 р., найпізніша — 1829 роком. Створені у період піднесення в Англії цього жанру графіки, що характеризується активністю художників, пік якої падає на епоху боротьби народів з Наполеоном, вони дають безцінний матеріал для вивчення загальних рис англійської політичної карикатури межі XVIII—XIX ст. і особливостей творчості окремих майстрів.

Англійські карикатури з колекції музею становлять оперативний і дотепний відгук художників на сучасні їм події, у тому числі і на зовнішньополітичні, в яких одну з центральних ролей відіграла Росія. Це карикатури на Суворова, Павла I, Катерину II, Олександра I, Миколу I, аркуші, присвячені Вітчизняній війні 1812 р. Росії з Французькою імперією Наполеона, кампаніям 1813 та 1814 років. Створені видатними майстрами цього жанру, — Джеймсом Гілреєм, Ісааком Крукшенком, Джорджем Крукшенком, Уільямом Ельмсом, Джоном Коузом, Уільямом Хітом, Чарльзом Уільямсом та ін., ці сатиричні аркуші не піддавалися цензурі і з'являлися в найперші дні після того, як бентежні новини досягали берегів Туманного Альбіону. Їх карикатури були потужним політичним знаряддям: вони не просто смішили, вони зачіпали, дратували, впливали на громадську думку.

Відсутність цензури та свобода друку в Англії створили сприятливіші умови для розвитку політичної карикатури в порівнянні з континентальною Європою. Карикатурні листи виходили щодня, кожен тиражем від сотні до декількох тисяч примірників. Десятки крупних лондонських гравіювальних видавництв працювали цілодобово, естампи експортувалися на континент, у тому числі доходили і до Росії. Слід зазначити, що саме англійські карикатуристи кінця XVIII — поч. XIX ст., які значно вплинули на зарубіжних художників, зробили найбільший внесок у формування основних принципів і законів жанру політичної карикатури в сучасному його сенсі.

Серед героїв англійських карикатур, над якими два століття тому сміялася вся Європа і які до цього часу залишаються невідомими в Україні, імпера-

тор Олександр I в обіймах куховарки, та фельдмаршал Кутузов, який смажить Наполеона на рожні; отаман Платов, який пропонує у винагороду за голову Бонапарта свою доньку; денді Микола I верхи на двоголовому орлі та Російський Мороз, що голить маленького Боні.

Як це зазвичай відбувалося з іноземними персонажами англійських карикатур, за кожним з них закріплювалися одна-дві незмінні характеристики, що переходили з аркуша на аркуш. Такі були закони жанру: герої карикатур мають легко впізнаватися, а колізії багатьох листів будувалися на заздалегідь відомих стереотипах [13, с. 15]. Так, головними рисами карикатурного образу імператриці Катерини II стали невгамовна жадоба влади і настільки ж нестримна розпуста. О.В. Суворов, чия «зоряна година» в карикатурі припала на 1799 р., коли прославлений російський полководець отримав безліч гучних перемог над ненависними англійцям французами, зображувався у вигляді брутального вояка, в чиему образі трепет перед непереможністю могутнього союзника змішувався з відразою до варварської жорстокості східного головоріза. Нарешті, імператор Павло I, який спочатку був союзником Англії, але потім пішов на зближення з Наполеоном і став її злим ворогом, а згодом, до того ж, прославився скандальним викликом на дуель всіх монархів Європи, в карикатурі зазвичай виставлявся у вигляді коронованого божевільного.

Проте головним російським карикатурним персонажем був не монарх і не полководець, а Російський ведмідь. З XVIII ст. і аж до наших днів ведмідь залишається головним символом Росії в європейській, а з XX ст. — і в світовій карикатурі. Досить сказати, що, починаючи з Катерини II і донині, всі без винятку правителі Росії — імператори, генсеки та президенти — незмінно зображувалися у ведмежачому вигляді.

Розглядати англійську карикатуру з колекції Харківського художнього музею доцільно з творів видатного карикатуриста Джеймса Гілрея (James Gillray). Зазвичай англійські критики називають його першим професійним політичним карикатуристом. Дійсно, він створив величезну кількість політичних карикатур, перетворивши це заняття на професію і наблизивши її до журналістики [15, с. 227]. У колекції музею представлено відомі сатиричні аркуші майстра 1790—1800-х рр., що дають яскраве уявлення про своєрід-

Іл. 3. Уільям Ельмс. Ласий шматок для козака, або Винагорода Платова за голову Бонапарта, 1813. ХХМ

Іл. 4. Уільям Ельмс. Бонапарт звертається до Законодавчого корпусу, 1813. ХХМ

ну графічну мову Гілрея. Творам Дж. Гілрея властивий експресивний малюнок, лаконізм, загальний гротесковий характер зображення та високе емоційне напруження. Художник уникає оповідного розвитку

Іл. 5. Ісаак Крукшенк. Генерал Глотка, який знищує французьку армію, 1799. ХХМ

Іл. 6. Джон Коуз. Великий Всепожираючий (Swallowall) вивергає, або Французький бульйон дуже гарячий для ведмежачого шлунку, 1799. ХХМ

сюжету, написів, що передають репліки персонажів. Його карикатури уїдливі і дотепні. У сатиричному аркуші «Фельдмаршал граф Суворов-Римнікський» (1799) (іл. 1) Суворов представлений кровожерливим, нещадним велетом-воїном, який святкує свою перемогу над ворогами. Страшна потворно-комічна фігура спирається на скривавлену шаблю (це добре видно в оригінальному розфарбованому офорті, у фондах Харківського художнього музею (далі ХХМ), — монохромна літографія). Фельдмаршал змальований на тлі висхідних клубів диму від міста, що горить вдалині. Цей образ не стільки близький до реальної дійсності, скільки відповідає легендарній, поширеній в Європі чутці про російського полководця. Жорсткість гілреєвського сміху, його прямота та різкість, гостра графічна манера майстра сповна втілені в цьому творі. Енергійними, динамічними

лініями, комбінаціями поривчастих штрихів художник зорозв відчутно передає пластику фігури, створює емоційно напружене зображення, враження реальності якого посилюється гротескністю та умовністю самої графічної мови.

За композиційним вирішенням розглянутий аркуш близький до іншої роботи Джеймса Гілрея — «Великодушний союзник» (1799) (іл. 2). У цьому творі художник теж використовує прийом заниженого об'єму і зображення фігури на повен зріст на тлі затягнутого хмарами неба. В результаті карикатура сприймається як пародія на парадний портрет Павла I, що посилюється і характерною позою імператора. Напис «Намальовано в Петербурзі» можна віднести до розряду гілреєвських містифікацій. Авторський підпис — «Великодушний союзник» містить велику частку іронії. Майстер зберігає дещо надзвичайно притаманне особі російського государя і разом так гротескно його трансформує, збільшуючи одні деталі та зменшуючи інші, що фігура імператора стає безглуздою й чудернацькою. Павло намагається надати своїй жалюгідній опецькуватій фігурці гордовиту поставу. Голова напівгорили-напівлюдини з характерним кирпатим носом гордо відкинута назад і підперта твердим коміром-стійкою. У правій руці величезна «треуголка», яка своєю горизонталлю посилює враження дріб'язковості постаті імператора. Короткі ноги потонули у ботфортах і, в пику Англії, наступили на розірваний «Трактат про альянс». Вихід Росії з коаліції налаштував широкі кола Англії проти неї. З'являється ціла низка злих карикатур на Павла I, в яких особливо підкреслюється його душевний розлад [5, с. 52].

Наполеон Бонапарт вельми хворобливо сприймав карикатури на себе, і його головні супротивники, англійці, активно користувалися цією слабкістю французького можновладця. Особливо докучав великому корсиканцеві Джеймс Гілрей. Втім, діставалося від карикатуриста не лише Бонапарту, але і місцевим політикам на чолі з королем. Сатири Дж. Гілрея складають повну історію значної частини епохи правління Георга III [14, с. 98]. У колекції музею є декілька сатиричних аркушів Гілрея, які можна назвати антинаполеонівськими: «Союзні держави, що відроджують рівність» (1799); «Король Бродінггана і Гуллівер» (1803); «Долина смертної тіні» (1808) та ін. У них так само відчувається велика

майстерність художника в створенні гострих індивідуальних характеристик персонажів. Комічні ситуації, використані в роботах, розмаїті.

У гротесково-експресивному дусі гілреєвської фантастики виконує деякі свої роботи Чарльз Уільямс (Charles Williams). У динамічній графічній структурі малюнка Уільямса активну роль відіграють діагональні лінії, поривчасті штрихи («Том Там у безвиході, або Лісові царі нарешті прокинулися» (1805); «Теплі зимові квартири, або Москва, що добре провітрена Наполеоном і його Великою Армією» (1813) та ін.).

Чимала кількість антинаполеонівських сатиричних аркушів була створена Уільямом Ельмсом (William Elmes). Художня мова Ельмса безпосередня, емоційно активна і, в певному розумінні, спрощена. Майстер часто використовує алегоричні, фантастичні образи. Багато його композицій побудовано на основі гротескового контрасту. Фантазмагорична композиція, численні елементи якої пов'язані між собою за змістом, а реальні просторові масштабні співвідношення різко порушені, застосована художником у творі «Ласий шматок для козака, або Винагорода Платова за голову Бонапарта» (1813) (іл. 3). Декоративна, яскраво розфарбована локальними кольорами робота нагадує лубочну картинку.

Принцип художньої гіперболи використано майстром в аркуші «Бонапарт звертається до Законодавчого корпусу» (1813) (іл. 4). Карикатурна атлетична фігура Наполеона, який плаче, зображена на ближньому плані. Боні в обірваному одязі стоїть на підвищенні, чим і обумовлені величезні розміри насправді невеликого на зріст імператора. За його спиною — члени Законодавчого корпусу, чий злорадні обличчя, зображені як гротескові маски, є ніби мовчазною відповіддю на промову імператора, який звинувачує в загибелі своєї армії російські морози. В цілому форми творів Ельмса лаконічні, композиції цілісні в тому відношенні, що майстер не доповнює основний сюжетний мотив, в якому сконцентрований сенс карикатури, другорядними окремими сценами.

Відомим політичним графіком-сатириком був Ісаак Крукшенк (Isaak Cruikshank). В колекції музею є карикатури майстра на Катерину II, Павла I та Суворова («Натяк Джона Буля на вигідний союз» (1794); «Момент роздуму, або Розповідь для майбутніх часів» (1796); «Генерал Суворов, що тягне

Іл. 7. Томас Хоуелл Джонс. Союзні гурмани снідають, або Туреччина в небезпеці, 1828. ХХМ

Французьку Директорію до Росії !!» (1799) та ін.). Персонажі карикатур Ісаака Крукшенка здаються нереальними. Вони нагадують балаганні маріонетки. У змальованих сценах присутні елементи театралізації, образи наділені великою мірою умовності, завдяки чому дійсність передається у трансформованому перебільшеному вигляді, що притаманно фольклорному мистецтву. Проте елемент фольклорності відтворений тут специфічною професійною мовою карикатуриста для інтерпретації конкретних політичних подій. Особливо гротескний аркуш «Генерал Глотка, який знищує французьку армію» (1799) (іл. 5), де Суворова змальовано страхітливим людодом. У дотепному підписі до цієї карикатури повідомляється, що подвиг Гулівера не зрівняти з тим, що зробив цей генерал. Саме прізвище Суворова (Swarrow) зло трансформовано художником в Swallow (Глотка).

Своєрідною парою до цього твору, створеною пізніше і, певно, під його впливом, є робота Джона Коуза (John Cawse) «Великий Всепожираючий (Swallowall) вивергає, або Французький бульйон дуже гарячий для ведмежачого шлунку» (1799) (іл. 6). Сюжет карикатури базується на подіях вересня-жовтня 1799 р., коли завдяки успішним діям армій Массена та Сульта Суворов опинився в оточенні. Массена, який примушує страшного монстра «повернути» жертви, які він «проковтнув», виглядає тут позитивним героєм. Злободенність, зв'язок з реальною політичною обстановкою, що постійно змінювалася, швидка реакція на події, що відбуваються, — все це властиво цим роботам і, в цілому, англійській карикатурі того часу.

На початку ХІХ ст. активно працював в жанрі політичної сатири син Ісаака Крукшенка — Джордж Крукшенк (George Cruikshank). Більшість його робіт вирішена у формі «розмовної карикатури» («Кровопускання та гаряча вода! Або Союзні доктори приводять Боні до тями» (1813); «Союзні пекарі, або Корсиканська жаба у скрутному становищі» (1814); «Королівські різдвяні коробки та новорічні дарунки» (1816) та ін.). Манера малюнка Дж. Крукшенка рухлива, швидка, штрих різноманітний. Багатофігурність композицій, велика кількість деталей, подробиць, численність написів, реплік, мов персонажів, публіцистичність та злободенність карикатур роблять їх своєрідними ілюстраціями-розповідями, які в комічному, пародійному вигляді передають реальні події 1813—1823 років.

Усі розглянуті твори 1790—1810-х рр. характеризують певною мірою зрілу стадію розвитку англійської політичної карикатури періоду її розквіту, тобто часу від 1770-х до початку 1830-х рр., коли сатирична графіка існувала у вигляді окремих великих аркушів, що виставлялися у магазинних вітринах або збиралися в альбоми. У 1830-ті рр. карикатура перетворилася на журнальну комічну ілюстрацію. Політична сатира 1827—1829 рр. представлена в колекції музею лише п'ятьма творами. Один з них «Союзні гурмани снідають, або Туреччина в небезпеці» (1828) Томаса Хоуелла Джонса (Thomas Howell Jones) (іл. 7). Це «розмовна» карикатура. Виконана вона дуже ретельно, акуратно розфарбована аквареллю та розміщена у кольоровій рамці, що наче імітує картинну раму. Чіткий, різкий, силуетний малюнок художника емоційно стриманий. Внутрішньо контурне штрихування сприяє передачі об'ємності форм. Гротескність, сатирична гострота портретних характеристик в цьому аркуші повністю відсутні. Комічний ефект в основному створений змальованою ситуацією, написами, репліками персонажів.

Інші карикатури кінця 1820-х рр. належать популярному свого часу художнику та граверу Уільяму Хіту (William Heat). Свої перші карикатури він опублікував в 14-річному віці. У його творах супровідний текст зведений до мінімуму. Вони картинні за композиційною будовою, декоративні за яскравістю забарвлення, їх персонажі забавні, а зовнішній вигляд цих персонажів спотворений, причому часто за певною карикатурною схемою («Матроси на березі Наварі-

на» (1827); «Висадка Великого Ведмедя, або Мусульман застали зненацька» (1828) та ін.).

Сьогодні важко собі уявити те значення, яке мала карикатура в громадському житті Англії ХVІІІ — поч. ХІХ ст., і ті надзвичайні цікавість та розголос, що виникали довкола кожного нового сатиричного аркуша. Англійська політична карикатура — яскраве явище європейського мистецтва, відображає характерну рису національного характеру британців і є унікальним історичним матеріалом, що дає змогу поглянути на історію Європи ХVІІІ—ХІХ ст. очима її сучасників, які не були обмежені ні цензурою, ні нормативним етикетом, але при цьому самі карикатуристи нерідко потрапляли у полон стереотипів і політичної пропаганди.

Прикро, що в Україні політична карикатура не знайшла широкого розповсюдження: адже карикатура — це жанр художньої публіцистики, яка часто варта кількох фейлетонів або памфлетів. У нас немає справжньої політичної карикатури, хоч попит з боку суспільства існує, тому що карикатура — збільшене скло нашої дійсності. А дійсність сьогодні у нас така, що тем для політичної сатири вистачає. У цьому сенсі аналіз творів видатних англійських карикатуристів кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ ст., роботи яких зберігаються у Харківському художньому музеї, може стати в пригоді.

1. *Виппер Б.Р.* Английское искусство. Краткий исторический очерк / Б.Р. Виппер. — Москва : Изд. ГМИИ им. А.С. Пушкина, 1945. — С. 42—46.
2. *Дукельская Л.А.* Английская карикатура конца ХVІІІ века и предромантизм / Л.А. Дукельская // Материалы научной конференции. Искусство романтической эпохи. — Москва : Изд. ГМИИ им. А.С. Пушкина, 1969. — С. 95—105.
3. *Клочков М.В.* Очерки правительственной деятельности времени Павла I / М.В. Клочков. — Петроград : Сенатская типография, 1916. — 631 с.
4. *Кузьминский К.С.* Отечественная война в живописи / К.С. Кузьминский // Отечественная война и русское общество. — Москва : Изд. т-ва. И.Д. Сыткина, 1911. — Т. V. — С. 192.
5. *Лисенков Е.Г.* Английское искусство ХVІІІ века / Е.Г. Лисенков. — Ленинград : Издательство Гос. Эрмитажа, 1964. — 287 с.
6. *Некрасова Е.А.* Очерки по истории английской карикатуры конца ХVІІІ и начала ХІХ века / Е.А. Некрасова. — Ленинград : Государственное издательство изобразительных искусств, 1935. — 67 с.

7. Некрасова Е.А. Романтизм в англійском искусстве / Е.А. Некрасова. — Москва : Искусство, 1975. — 253 с.
8. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений : в 19 т. / А.С. Пушкин. — Москва : Воскресенье, 1994 — 1997. — Т. 11. — 340 с.
9. Ровинский Д.А. Подробный словарь русских гравированных портретов. Т. I—IV / Д.А. Ровинский. — Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии наук, 1886.
10. Ровинский Д.А. Русские народные картинки. Т. I—IV / Д.А. Ровинский. — СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1886—1893.
11. Россомахин А. Вызов императора Павла, или первый миф XIX столетия / А. Россомахин, Д. Хрусталева. — Санкт-Петербург : Издательство Европейского университета, 2011. — 256 с.
12. Россомахин А.А. Русская Медведица, или политика и похабство. Опыт расшифровки английской гравюры / А. Россомахин, Д. Хрусталева. — Санкт-Петербург : Красный матрос, 2007. — 72 с.
13. Успенский В.М. Медведи, Казаки и Русский Мороз: Россия в английской карикатуре до и после 1812 года / В. Успенский, А. Россомахин, Д. Хрусталева. — Санкт-Петербург : Арка, 2014. — 252 с.
14. Швыров А.В. Иллюстрированная история карикатуры с древнейших времён до наших дней / А.В. Швыров. — Санкт-Петербург : Тип. Пантелева, 1904. — 404 с.
15. Шестаков В.П. История английского искусства. От средних веков до наших дней / В.П. Шестаков. — Москва : Галарт, 2010. — 472 с.
16. Ashton John. English Caricature and Satire on Napoleon I / Ashton John. — London : Chatto&Windus, 1884. — Vol. 1. — P. 23—81.
17. George M.D. Catalogue of Political and Personal satires, preserved, in the Department of prints and drawings in the British museum / George M.D. — London : Printed by order trustees, 1935—1954. — Vol. V—XI.
18. Klingender F.D. Russia — Britain's ally 1812 / Klingender F.D. — London : G. Harrap& Co. LTD, 1942. — 62 p.
19. Lynch B. A history of caricature / Lynch B. — London : Faber and Gwyer, 1926. — 126 p.
20. Wriht T. & Evans R. Historical and descriptive account of the caricatures of James Gillray / Wriht T. & Evans R. — London : Henry J. Bohn, 1851. — 495 p.

Marina Filatova

ENGLISH SATIRICAL DRAWINGS
OF THE LATE XVIII — EARLY XIX CENTURIES
IN THE COLLECTION
OF KHARKIV ART MUSEUM

English satirical drawings of the late XVIII — XIX centuries — striking phenomenon of European art from the period of acute social conflicts, social struggles and wars. A Creativity of English caricaturists of this period largely characterizes the features of the development of English fine art, and its originality. The collection of English satirical drawings of the late XVIII — early XIX centuries from the funds of Kharkiv Art Museum is studied in this paper for the first time. Individual peculiarities of artistic manner of famous English caricaturists, and the relevance of their skills in today's Ukrainian reality are analyzed.

Keywords: English art, political caricature, satirical drawings, grotesque.

Марина Филатова

АНГЛИЙСКАЯ САТИРИЧЕСКАЯ ГРАФИКА
КОН. XVIII — НАЧ. XIX ст.
В КОЛЛЕКЦИИ ХАРЬКОВСКОГО
ХУДОЖЕСТВЕННОГО МУЗЕЯ

Английская сатирическая графика кон. XVIII — нач. XIX ст. — яркое явление европейского искусства периода острых общественных коллизий, социальных битв и военных конфликтов. Творчество английских карикатуристов этого периода во многом характеризует как особенности развития английского изобразительного искусства, так и его своеобразие. В статье впервые исследуется коллекция английской сатирической графики кон. XVIII — нач. XIX в. из фондов Харьковского художественного музея. Определяются индивидуальные особенности творческого почерка известных английских карикатуристов, а также актуальность их искусства в условиях сегодняшней украинской действительности.

Ключевые слова: английское искусство, политическая карикатура, сатирическая графика, гротеск.